

Àmbit social i criminològic

Ajuts a la investigació 2011

Estudi longitudinal sobre el procés de reinserció de persones empresonades

Autor

Josep Cid

Any 2016

Estudi longitudinal sobre el procés de reinserció de persones empresonades

Autor: Josep Cid

Col·laboradors: Joel Martí Olivé*, Aina Ibàñez Roig i
Eugenia Albani Moreno

*Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona

El Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada ha editat aquesta recerca respectant el text original dels autors, que en són responsables de la correcció lingüística.

Les idees i opinions expressades en la recerca són de responsabilitat exclusiva dels autors, i no s'identifiquen necessàriament amb les del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Avís legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència de [Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 3.0 No adaptada de Creative Commons](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/deed.ca) el text complet de la qual es troba disponible a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/deed.ca>

Així doncs, es permet la reproducció, la distribució i la comunicació pública del material, sempre que se citi l'autoria del material i el Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (Departament de Justícia) i no se'n faci un ús comercial ni es transformi per generar obra derivada.

Índex

1. Introducció	1
2. Marc teòric	4
2.1. La contraposició dels factors subjectius i intersubjectius en l'inici del desistiment.....	4
2.2. Factors i processos que expliquen el manteniment del desistiment.....	6
2.3. El rol de l'agència en el desistiment	8
2.4. La no consecució d'un estatus adult	9
3. Metodologia	11
3.1. Mostra	11
3.2. Instruments de recerca	12
3.3. Anàlisi	12
4. Resultats	14
4.1. Factors subjectius o intersubjectius a l'inici del procés de desistiment ..	15
4.2. Factors i processos que mantenen el desistiment	18
4.3. Rol de l'agència en el desistiment.....	23
4.4. Evolució de les trajectòries de desistiment quan no s'aconsegueixen rols adults	26
5. Conclusions	32
5.1. Balanç de les tres teories.....	32
5.2. Limitacions	35
5.3. Implicacions teòriques.....	35
5.4. Implicacions pràctiques	36
6. Referències	39

1. Introducció

L'informe que presentem suposa una continuació de la recerca *El procés de desistiment de persones empresonades: obstacles i suports* (Cid i Martí, 2011) que també va rebre finançament per part del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (convocatòria 2009).

En la primera fase de la recerca es va entrevistar a una mostra de 67 homes empresonats per delictes contra la propietat i per tràfic de drogues amb l'objectiu de determinar els factors explicatius de les narratives de les persones al final del compliment de la condemna. Sobre la base del concepte de narratives de desistiment elaborat per Maruna (2001), en la recerca es va diferenciar entre persones que al final de la condemna expressen una narrativa de desistiment respecte d'altres que tenen una narrativa de persistència en l'activitat delictiva. L'anàlisi de les entrevistes va partir del model teòric elaborat per Laub i Sampson (2003) en el sentit que el desistiment de l'activitat delictiva es pot explicar a partir de factors intersubjectius que operen com a nous instruments de control social en la vida de la persona. Els resultats de la recerca confirmaven la perspectiva de Laub i Sampson (2003) ja que les narratives de desistiment de les persones tenien el seu origen en la presència de vincles socials que generen un procés de ruptura amb la prèvia identitat delictiva i una mobilització de recursos –familiars, laborals i institucionals– que conduïen a una percepció d'autoeficàcia en referència a l'abandonament de l'activitat delictiva. No obstant, la recerca aportava una novetat respecte de la teoria de Laub i Sampson: mentre que per aquests autors els vincles socials que estan en la gènesi dels processos de desistiment són els punts d'inflexió (entesos com a nous vincles socials que s'adquireixen a la vida adulta i que el seu manteniment entra en contradicció amb la continuació de l'activitat delictiva), en la nostra recerca els vincles socials que generaven una funció de control sobre la persona no eren només *punts d'inflexió* sinó també relacions prèvies amb la família o amb la parella que en el seu moment no van impedir que la persona desenvolupés una activitat delictiva però que, interactuant amb l'edat de la persona, i com a conseqüència d'una relació de suport a la persona durant el període d'activitat delictiva i empresonament, arribaven a constituir-se

en factors catalitzadors del canvi, amb la qual cosa la persona se sentia moralment obligada a canviar com a retorn pel suport rebut.

Mentre que l'objectiu de la primera fase de la recerca era explicar el desenvolupament de les narratives de desistiment *versus* les narratives de persistència, l'objectiu d'aquesta segona fase consisteix en analitzar la transició a la vida en llibertat i, amb això, el conjunt del procés de desistiment *versus* la reincidència en l'activitat delictiva.

En aquesta segona fase de la recerca s'ha treballat amb una mostra de 36 persones que han estat entrevistades dues vegades: en la fase final del compliment de la pena de presó i en un període comprès entre un i dos anys després de la llibertat definitiva. La mostra conté participants que han estat desistents en aquest període de seguiment i d'altres que han persistit i han acabat empresonats altra vegada.

Per portar a terme l'objectiu d'entendre la trajectòria dels desistents i persistents de la mostra, la recerca usa les teories que han tingut més recolzament en la recerca internacional per explicar el desistiment –la teoria del control, la teoria de la transformació cognitiva i la teoria del suport social– i vol esbrinar la capacitat explicativa que tenen respecte de les trajectòries de les persones que conformen la mostra analitzada. L'anàlisi s'ha realitzat examinant de manera separada les quatre qüestions que semblen centrals del procés de desistiment i en referència a les quals les teories donen respostes diverses: a) l'origen del procés; b) els factors i processos que expliquen el manteniment del desistiment; c) el rol de l'individu; i d) les contingències en el procés de desistiment quan la persona que ha iniciat un procés de desistiment no aconsegueix assolir els seus projectes d'autonomia familiars i econòmics.

Aquest informe estén una línia de recerca que mostra que el context cultural i estructural pot ser un aspecte rellevant per entendre la prevalença dels diferents camins possibles cap al desistiment (Giordano et al., 2002; Savolainen, 2008; Schroeder et al., 2010; Calverley, 2011, Cid i Martí, 2012) i revela que, tot i que aquestes tres teories que es tenen en consideració són rellevants per entendre el procés de desistiment, és la teoria del suport social la que troba més confirmació en la recerca realitzada.

Aquesta recerca ha rebut el suport econòmic del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (Convocatòria 2011 d'Ajuts econòmics per a projectes de recerca). La investigació s'integra en el marc del *Grup de Recerca en Criminologia Aplicada a la Penologia* (Universitat Autònoma de Barcelona, SGR 2009/01117) i en el projecte d'abast més ampli "Políticas de reinserción en el ámbito penal" finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació (DER2008-05041/JURI).

A més de l'autor, han format part de l'equip de recerca el prof. Joel Martí, qui ha estat codirector de la recerca de desistiment, i que en aquesta fase ha participat en la realització d'entrevistes i és coautor de l'informe que presentem; la tècnica de recerca Aina Ibàñez i Roig (coordinació del treball de camp, realització d'entrevistes, transcripció de material i suport a l'anàlisi) i la becària Eugenia Albani Moreno (transcripció de material, suport al treball de camp i a l'anàlisi).

El conjunt de l'equip de recerca volem agrair a les persones i institucions que han facilitat l'accés a les bases de dades penals i a les persones entrevistades. En primer lloc, a la Direcció General de Serveis Penitenciaris del Departament de Justícia (DGSPR) i, molt especialment, a en Miguel Ángel Esteban Ortega, Cap del Servei de Rehabilitació de la Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat, per posar a la nostra disposició la informació necessària per poder obtenir dades sobre reincidència i informació dirigida a contactar amb les persones a entrevistar. En segon lloc, al Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada i, molt especialment, a en Manel Capdevila i Capdevila i a la Núria Mutilva Benito per facilitar-nos l'accés a les seves instal·lacions per poder realitzar les entrevistes. Per acabar, agraiem molt especialment a totes i a cadascuna de les persones entrevistades la disposició a compartir les seves vivències amb nosaltres.

2. Marc teòric

Per tal de comprendre el canvi en les carreres delictives, els investigadors del desistiment tradicionalment han tingut en compte dues teories: la teoria del control (Sampson i Laub, 1993; Laub i Sampson, 2003) i la teoria de la transformació cognitiva (Maruna, 2001; Giordano et al., 2002). A més d'aquestes dues grans teories aquí també es té en compte la teoria del suport social (Cullen, 1994) que ha estat rarament utilitzada com a principal marc per entendre el desistiment, però que té una importància emergent en la recerca més recent (Shoroeder et al., 2010; Calverley, 2011; Visher i O'Connell, 2012; Cid i Martí, 2012).

A continuació s'exposen quatre aspectes de desacord entre aquestes teories: l'explicació del començament del procés de desistiment (factors subjectius *versus* factors intersubjectius); els factors i processos causals que mantenen la trajectòria desistent (els vincles socials, el canvi d'identitat o el suport social); el rol de la agència en el desistiment (debatent-se si els individus són els agents del seu propi desistiment o si en canvi aquest és fruit de l'adaptació a un nou rol social); i finalment les contingències en el procés de desistiment quan la persona no pot arribar a assolir els rols convencionals en els que fonamentava la seva narrativa desistent (manteniment o interrupció del procés de desistiment).

2.1. La contraposició dels factors subjectius i intersubjectius en l'inici del desistiment

La teoria del control assumeix una visió intersubjectiva del procés de desistiment. Tal i com Hirschi (1969:16) va expressar, "la teoria del control assumeix que els actes delictius apareixen quan els vincles de l'individu amb la societat són febles o es trenquen". La teoria del control social informal en el curs de la vida de Sampson i Laub (1993)¹ és una extensió de la teoria del

¹ Salvant que s'indiqui una altra cosa, totes les referències a la teoria del control ho són a la "teoria del control social informal en el curs de la vida" (*age-grade theory of informal social*

control, originàriament basada en entendre l'inici i la persistència de la delinqüència, que inclou l'explicació del desistiment a través de la formació de nous vincles socials en l'edat adulta (com el matrimoni o una feina estable) que produeixen un estat de conformitat de la persona (per disposar d'un capital social que la persona posa en risc si delinqueix) i que impliquen canvis en les rutines de vida que no són compatibles amb l'estil de vida delictiu.

Aquesta idea de Sampson i Laub ha estat discutida per altres autors que sostenen que abans que els individus puguin prendre part en nous rols que promouen el desistiment necessiten tenir un estat mental a favor d'aquest canvi (Maruna, 2001; Giordano et al., 2002; Lebel et al., 2008; Bottoms i Shapland, 2011). D'acord amb aquesta teoria de la transformació cognitiva, tot i que el procés de desistiment requereix que la persona es beneficiï de la participació en institucions socials que sostinguin rols adults, allò que catalitza el procés de desistiment no és la participació en aquests rols adults sinó un estat mental favorable al canvi. Tanmateix, alguns autors han relacionat aquest moment de canvi cognitiu amb l'aparició d'alguns esdeveniments negatius en la vida de la persona delinqüent (com l'arrest o l'empresonament), fet que provoca un temor al que pot ser el futur de la persona si segueix per aquesta via (Paternoster i Bushway, 2009), però segueix havent-hi bastant indeterminació sobre els factors que generen una "obertura al canvi" (Giordano et al., 2002) en algunes persones i no en altres.²

Finalment, la teoria del suport social recolza un origen intersubjectiu del procés de desistiment tenint en compte que "la quantitat real i percebuda de suport instrumental i expressiu que algú rep de relacions de confiança, xarxes socials i comunitats" (Cullen, 1994:53) pot produir sentiments de reciprocitat per part de

control), desenvolupada per John Laub i Robert Sampson (Sampson i Laub 1993; Laub i Sampson, 2003).

² En una contribució més recent a la teoria de la transformació cognitiva Giordano i altres (2007) distingeixen entre "obertura al canvi" que es dona en el context de noves relacions adultes (*punts d'inflexió* en la terminologia de Laub i Sampson) i "obertura al canvi" no vinculada a l'assoliment d'aquest nous rols. Els autors consideren que aquest segon procés també és social i explicable en clau de la perspectiva interaccionista, però assenyalen que "No tenim accés a la multitud de situacions socials que produeixen aquesta classe de canvis" (p. 1627).

les persones que reben el suport i explicar la motivació per iniciar el canvi. Aquest procés només es produirà quan el suport el doni una persona convencional (és a dir, que no aprova la participació de la persona en la delinqüència), la qual reforçarà el canvi de la persona que està sota una intervenció penitenciària (Giordano et al., 2002).

2.2. Factors i processos que expliquen el manteniment del desistiment

Tot i la controvèrsia en l'origen de la motivació pel desistiment, els teòrics del desistiment estan d'acord en què algunes interaccions entre la persona i d'altres agents rellevants per ella (com la parella, la família, els amics, els companys de feina, els professionals del sistema de justícia o les organitzacions comunitàries) produeixen processos causals que contribueixen a mantenir el desistiment.

D'acord amb la teoria del control social (Sampson i Laub, 1993; Laub i Sampson, 2003), el factor que produeix la motivació per desistir és la participació en una institució adulta –com el vincle amb una parella o una feina estable– i els processos que enllacen aquest factor amb la motivació al desistiment són els que ja va tractar la teoria del control: el compromís i la participació. Així, una parella estable representa un augment en el capital social de la persona i fa augmentar l'estat de conformitat de l'individu (Sampson i Laub, 1993), alhora que redueix l'oportunitat de delinquir en tant que l'individu s'involucra en activitats quotidianes i és supervisat per la seva parella (Laub i Sampson, 2003)³.

La teoria de la transformació cognitiva, sobretot en la versió de Giordano et al., (2002), afirma que un cop la persona canvia el seu estat mental cap a un desig de canvi és necessari que apareguin el que anomenen “ganxos pel canvi”, que són noves circumstàncies a la vida de la persona com la implicació a un

³ Pel que fa a la participació, Warr (1998) exposa que l'efecte del matrimoni en el desistiment és indirecte, reduint la influència de l'exposició de companys no convencionals.

programa de tractament, una experiència religiosa o una nova relació de parella. Aquests factors poden ser útils per elaborar una narrativa del procés de canvi i per facilitar noves relacions prosocials per tal de permetre a la persona construir una versió alternativa d'ella mateixa. El canvi d'identitat és el mecanisme que manté el desistiment. Com diu Maruna (2001:96) "La força exterior treu la barrera però és a la persona a la que pertoca recórrer el camí".

La teoria del suport social, formulada originàriament per Cullen (1994; Cullen i Wright, 1997), és vista com un desenvolupament de la teoria de la tensió (Merton, 1938; Agnew, 1992). El suport social s'entén com un factor que prevé la participació en la delinqüència moderant els efectes criminògens de la tensió (Cullen, 1994; Cullen i Wright, 1997). Si bé aquesta teoria no ha estat massa usada com a marc teòric principal en els estudis de desistiment, alguns dels resultats de la recerca semblen compatibles amb ella. Així per exemple, la recerca destaca que els persistents han experimentat (o percebut) més problemes socials que els desistents (Burnett, 1992; Zamble i Quinsey, 1997; Farrall, 2002; Lebel et al., 2008; Bottoms i Shapland, 2011). Molts dels obstacles per aconseguir el desistiment referenciats en aquests estudis pels participants –problemes econòmics, falta de feina, manca d'habitatge, addicció a les drogues, males relacions amb la família i antecedents penals– poden ser interpretats com a factors estressants en un context amb falta de suport per superar-los d'una manera convencional (Agnew, 1992, 2006). A més, la teoria del suport social, tot i no ser mencionada de manera explícita en aquests estudis, hi és implícitament quan es tenen en compte les implicacions dels seus resultats i quan les polítiques de reinserció estan basades en ajudar a les persones que han delinquit a solucionar les seves dificultats socials (Farrall, 2002; Lebel et al., 2008; Bottoms i Shapland, 2011). Investigació recent en què ja es pren en consideració la teoria del suport social ha mostrat que el recolzament familiar pot produir lligams i, conseqüentment, canvis cognitius i emocionals que porten al desistiment (Shroeder et al., 2010; Calverley, 2011; Visser i O'Connell, 2012; Cid i Martí, 2012).

2.3. El rol de l'agència en el desistiment

Un tercer debat que es dibuixa entre els teòrics del desistiment està perfectament resumit en una crítica recent a la teoria del desistiment de Laub i Sampson (2003) realitzada per Paternoster i Bushway (2009). Aquests autors indiquen que tot i que Laub i Sampson mencionen l'agència com un element rellevant en el procés de desistiment, en realitat donen un rol més aviat marginal a aquest element, ja que per ells les persones desisteixen com a conseqüència de dur una vida adequada als rols adults. Paternoster i Bushway consideren que aquesta idea de Laub i Sampson (2003: 278) de “desistiment per adaptació a un rol”⁴, suposa desconèixer la importància de l'agència en el desistiment.

Seguint a Paternoster i Bushway (2009), podem acceptar que la teoria del control, en la versió de Laub i Sampson (2003), està basada en la idea que els punts d'inflexió (l'adquisició de rols adults) són catalitzadors del canvi. Els participants en l'estudi de Laub i Sampson consideraven que la principal raó del seu canvi era l'entrada en un rol adult, que implicava unes rutines convencionals i estructurades, un trencament amb antics companys i la formació d'una identitat convencional. Aquestes persones van escollir i van ser actives en la construcció de noves identitats convencionals, però ho van fer en situacions socials estructurades que afavorien el seu procés de desistiment.

La teoria de la transformació cognitiva presenta una visió diferent del rol de l'individu. Per exemple, els participants a l'estudi de Maruna (2001) eren individus que provenien d'un context molt poc afavorit, que havien passat diversos anys a la presó i que vivien en un context social amb poques oportunitats per a persones en situació d'exclusió social. La pregunta que es fa l'autor és com és possible el desistiment amb els obstacles cap a la reinserció que es troben aquestes persones excarcerades. Les narratives de desistiment dels participants mostren que han estat capaços de canviar la seva identitat, de convèncer els altres d'aquest canvi i de percebre's a ells mateixos alliberats dels factors que van causar la seva vinculació amb la delinqüència. Tot i que

⁴ L'expressió original en anglès de Laub i Sampon és “*desistance by default*”.

per Maruna les interaccions socials són un punt important en el procés de desistiment, en tant que les persones són capaces de demostrar als altres que poden actuar correctament, sembla que l'element més rellevant és la capacitat d'agència que prové del canvi d'identitat.⁵

La teoria del suport social ha aprofundit menys en relació a aquest punt. Tanmateix, tal i com s'ha exposat en investigacions anteriors (Schroeder et al., 2010; Calverley, 2011; Cid i Martí, 2012), el suport social és un factor que produeix lligam i un desig de reciprocitat. El rol actiu de la persona s'explica per aquesta idea de reciprocitat que la persona expressarà fent accions de canvi, la qual cosa a la vegada incrementarà el lligam i la ulterior resposta de la persona, generant-se per tant una relació circular entre suport i canvi, que explica el rol actiu de la persona en el desistiment.

2.4. La no consecució d'un estatus adult

Tot i que la relació entre la transició als rols adults –com el matrimoni o la plena ocupació– i el desistiment no és conclouent en la recerca (Siennick i Osgood, 2008), sembla que hi ha un consens important entre els autors en la idea que “el desistiment està associat amb les transicions cap a una feina estable i al matrimoni, així com altres estatus adults, com tenir fills o ser econòmicament independent” (Masoglia i Uggen, 2010:553). Una situació especialment problemàtica pel desistiment és la que es dona quan la persona s'inicia en el desistiment –segurament a través de l'adquisició de rols adults, com una relació de parella estable o una feina– i, per alguna raó, no és capaç d'aconseguir l'estatus adult (a causa, per exemple, de l'atur). Creiem que la teoria del control, de la transformació cognitiva i del suport social poden donar respostes diferents sobre si la manca d'assoliment dels rols adults als que aspira la persona, i sobre els que ha construir la seva narrativa de canvi, portarà o no al fracàs del procés de desistiment.

⁵ Altres visions del procés de desistiment que han mostrat la rellevància de l'agència les trobem a Bottoms (2013), on subratlla el rol de l'autocontrol, i a Farrall (2002), que emfatitza la motivació com un factor clau en les persones desistents.

Per la teoria del control social informal basada en l'edat, l'adquisició de l'estatus adult és una part essencial del procés de desistiment. Si les persones no són capaces d'aconseguir un estatus complet d'adult el seu estat de conformitat disminuirà, i si les seves vides no estan estructurades en activitats convencionals apareixeran les oportunitats per a la delinqüència. En conseqüència assumim que, d'acord a aquesta teoria, un fracàs en la consecució de rols adults explicarà el fracàs en el procés de desistiment.

Per la teoria de la transformació cognitiva, les contingències que impliquen no aconseguir un estatus adult o perdre posicions adultes (divorci o atur) no són una amenaça pel procés de desistiment si la persona ha aconseguit una identitat en què la delinqüència és vista com a inacceptable (Giordano et al., 2002). Quan aquest estadi de "desistiment secundari" (McNeill, 2006) encara no s'ha aconseguit, perdre algun "ganxo pel canvi" pot fer que el procés complet sigui més incert, però la persona pot seguir buscant activament altres *ganxos* per mantenir aquest canvi (Bottoms i Shapland, 2011).

Per la teoria del suport social, esdeveniments com estar a l'atur després d'una condemna de presó, perdre la feina o trencar un matrimoni o una relació de parella són situacions estressants que, d'acord amb la teoria de la tensió, poden conduir a la delinqüència (Agnew, 2006). No obstant, la qüestió plantejada per Cullen (1994) és que la quantitat total de suport social que algú rep modera la relació entre la tensió i la delinqüència. La implicació pel nostre objectiu és que si falla la consecució de l'estatus adult després d'iniciar un procés de desistiment no significa que hi hagi una recaiguda en la delinqüència, sempre i quan la persona tingui suficient suport social.

En la següent part de l'informe es presentarà la recerca realitzada i s'aportaran els seus resultats fent una comparació de la capacitat de les tres teories que s'han considerat per explicar el procés de desistiment i de persistència dels participants en l'estudi.

3. Metodologia

3.1. Mostra

La població de la recerca la formen homes condemnats a presó per delictes contra la propietat o contra la salut pública que estaven complint els últims sis mesos de la seva condemna en el moment de l'estudi l'any 2010 a la província de Barcelona. D'aquesta població se'n va extreure una mostra intencional de 67 participants amb una varietat de narratives (desistents i persistents) a qui es va entrevistar. Es va fer un seguiment d'aquests 67 participants per tornar-los a entrevistar en un període entre un i dos anys després de finalitzar la seva condemna, i es va aconseguir contactar i entrevistar per segona vegada a 36 persones, que són les que conformen la mostra d'aquesta investigació.

A la Taula 1 es presenten les seves característiques en relació a la població general i la mostra original, on s'observa que la mostra final (T2) és, respecte de la població base més jove, amb més presència de participants espanyols, condemnats per delictes contra la propietat i reincidents; i s'ha obtingut menys informació de les trajectòries de gent més adulta, de nacionalitat estrangera, amb delictes contra la salut pública i dels que han desistit en el període de seguiment.

Taula 1. Població i Mostra

		Població	Mostra (T1)	Mostra (T2)
Edat en el moment de la finalització de la condemna (Interval: 24-70)	Fins a 26 anys	16,7%	22,4%	25,0%
	De 27 a 34 anys	32,7%	29,9%	30,6%
	De 35 a 44 anys	30,0%	34,3%	33,3%
	Més de 44 anys	20,6%	13,4%	11,1%
	Edat mitjana	36.3	35.6	35.1
Nacionalitat	Espanyola	58%	60%	72%
	Estrangera	42%	40%	28%
Tipologia de delicte	Contra la propietat	60,0%	68,7%	82,9%
	Contra la salut pública	31,2%	25,4%	17,1%
	Contra la propietat i la salut pública	8,8%	6,0%	0.0%
Tipus d'alliberament	Fi de la condemna	54.6%	49.2%	52.7%
	Alliberament esglaonat (règim obert o llibertat condicional)	45.4%	50.8%	47.3%
Empresonament durant l'etapa adulta (**)		n/d	0.49	0.53(***)

	Població	Mostra (T1)	Mostra (T2)
Temps amb feina durant l'etapa adulta (**)	n/d	0.36	0.36(***)
Taxa de reincidència (*)	n/d	24.2%	38.9%
Número	330	67	36

(*) Reempresonament per a un nou delictes en els dos anys després de la fi de la condemna.
(**) Vegeu definició a la Taula 2. (***) Dades de 35 participants (un cas perdut).

3.2. Instruments de recerca

El principal instrument de recerca ha estat l'entrevista narrativa. La primera entrevista, realitzada en els mesos previs a la finalització de la condemna de presó, buscava conèixer la biografia i les narratives dels participants en l'estadi final de la condemna i es va completar amb un calendari de vida. L'entrevista tenia tres blocs: trajectòria vital de la persona (barri, família, educació, feina, delinqüència, drogues i empresonament); etapa actual d'empresonament; i perspectives futures després del final de condemna. La segona entrevista tenia per objectiu conèixer l'evolució dels participants després de la finalització de la condemna. A més de les entrevistes, s'han obtingut dades de la trajectòria de la persona a partir d'un calendari de vida i s'han recollit dades oficials de reincidència penitenciària en el període de dos anys després del final de condemna extretes del Sistema Informàtic de les Presons Catalanes (SIPC).

3.3. Anàlisi

L'anàlisi de la primera i la segona entrevista dels 36 participants s'ha realitzat amb un anàlisi de contingut temàtic amb el següent procediment.

Primer, totes les entrevistes han estat codificades. Les principals categories utilitzades en aquesta primera onada d'entrevistes cobreixen els següents temes: a) trajectòria de la persona (família, barri i amistats, educació, antecedents laborals, drogues i salut, carrera delictiva i presó); b) suport social,

vincles socials i aprenentatge durant la condemna penitenciària; i c) narrativa de desistiment (canvi en la identitat i autoeficàcia per aconseguir plans convencionals) (Maruna, 2001). En la segona onada d'entrevistes els temes han estat: a) trajectòria postpenitenciària (amb les mateixes categories que a l'anàlisi de la primera onada); b) suport social i vincles socials de la persona en el retorn a la comunitat; i c) narrativa de la persona (amb les mateixes categories que a l'anàlisi de la primera onada).

Basada amb la informació de la primera onada, en la segona s'ha procedit a partir d'un anàlisi orientat als casos. Cada cas individual ha estat analitzat en funció del marc teòric exposat anteriorment. Per cada cas s'ha analitzat: (a) si la persona ha experimentat un canvi cognitiu i el context on aquest canvi s'ha originat; (b) si la persona relaciona el seu manteniment del desistiment o la persistència amb els controls socials, la transformació cognitiva o el suport social;⁶ (c) si el procés de desistiment –a la presó i en l'alliberament– es percep com una adaptació a un rol o com un requisit de l'evidència del canvi que ha de realitzar el participant; i (d) l'explicació de la pròpia persona sobre el seu desistiment o persistència quan falla en aconseguir un rol adult.

En la tercera i última etapa s'ha procedit a un anàlisi interindividual. La comparació de casos ha permès identificar camins de desistiment i de persistència. Basant-nos en aquest anàlisi comparatiu es descriuen els resultats a continuació.

⁶ En relació als mecanismes que enllacen aquests factors amb el desistiment i la persistència: des de la teoria del control social s'han usat els de lligam, compromís, participació i creença; des de la teoria de la transformació cognitiva s'ha usat el canvi d'identitat (entès com el trencament amb una identitat desviada i l'autoeficàcia per tal d'aconseguir objectius convencionals); i des de la teoria del suport social s'ha usat la reducció de la tensió i el lligam com a vincle. S'ha considerat que el lligam no s'ha de veure només com un mecanisme de la teoria de control (el desig de tenir l'aprovació d'altres persones convencionals) sinó també de la teoria del suport social (desistiment com a compensació pel suport rebut). Aquesta idea va ser suggerida per Cullen (1994:542) quan va manifestar que el suport social pot promoure el desistiment a través de la "transformació de les identitats desviades".

4. Resultats

En la següent taula es presenta una descripció quantitativa d'algunes de les diferències entre els desistents i els persistents de la mostra que seran comentades en aquesta secció.

Taula 2. Descripció de la mostra

	Desistents (n= 21) ⁽¹⁾		Persistents (n=15) ⁽¹⁾	
	N	Percentatge	N	Percentatge
Edat a la finalització de la condemna mitjana (mín-màx)	34.5 (interval: 24-70)		31 (interval: 24-43)	
Temps d'empresonament durant la vida adulta: mitjana (mín-màx) ⁽²⁾	0.32 (0.17-1) (*)		0.69 (0.29-1)	
Temps dedicat al treball durant la vida adulta: mitjana (mín-màx) ⁽³⁾	0.51 (0-1) (*)		0.14 (0-0.64)	
Narrativa desistent a la primera entrevista ⁽⁴⁾	17	81%	2	13%
Alliberament esglaonat ⁽⁵⁾	16	76%	3	20%
Suport familiar convencional (postcondemna) ⁽⁶⁾	16	76%	3	20%
Parella convencional (postcondemna) ⁽⁷⁾	10	48%	3	20%
Pensió / Feina (postcondemna) ⁽⁸⁾	6	29%	1	7%
Amb algun vincle social (postcondemna) (Suport familiar convencional, parella convencional o treball o pensió)	18	86%	4	27%

(1) Persistents: reempresonament per un nou delictes en els dos anys posteriors al final de la condemna.⁷ (2) Percentatge d'anys naturals de l'edat adulta (des dels 16 anys d'edat) en què els participants han passat algun temps a la presó. (3) Percentatge d'anys naturals de l'edat adulta (des dels 16 anys d'edat) en què els participants han estat treballant com a mínim durant 6 mesos en un any. (4) Trencar amb la identitat de delinqüent i expressar autoeficàcia en

⁷ Usar el reempresonament com una mesura de desistiment pot ser problemàtic si algun dels que no ha tornat a la presó segueix delinquant però evita l'ingrés a presó. En dos dels casos estudiats ens vam trobar amb aquesta situació a la segona entrevista, però aquests dos participants que ens van parlar de la seva tornada a la delinqüència van acabar empresonats més endavant. Pel que fa al grup de desistents hem de destacar dues situacions: la majoria no informa de cap fet delictiu des de la finalització de la condemna, d'altres informen d'alguns fets delictius (o un altre tipus de comportament il·legals) però, comparant-ho amb les seves carreres delictives prèvies, aquests fets són menys greus i, en principi, no comporten penes de presó.

aconseguir objectius convencionals. (5) Finalitzar la condemna de presó en règim obert o llibertat condicional. (6) Suport instrumental o emocional dels pares o germans, tenint en compte que el suport emocional inclou suport pel canvi. (7) Relació estable amb una parella que recolzi el canvi de la persona. (8) Estar treballant la majoria del temps després del final de condemna (més del 50%) o rebre una pensió d'invalidesa. (*) Dades de 20 participants (un cas perdut).

Abans de començar l'anàlisi cal mencionar que, tal i com es visualitza a la Taula 2, els desistents i els persistents no es diferencien només en relació al canvi cognitiu existent en la primera entrevista, vincles socials i suport social, sinó que també la trajectòria dels persistents (mesurada a través del temps que han passat empresonats i del temps que han estat treballant durant la vida adulta) és més problemàtica que la dels desistents. Tot i que no podem abordar en aquest informe la interacció entre la trajectòria vital de la persona i els factors que promouen el desistiment, s'ha de tenir en compte que en els dos grups (persistents i desistents) hi ha persones amb trajectòries similars que han seguit camins diferents pel que fa al desistiment.

4.1. Factors subjectius o intersubjectius a l'inici del procés de desistiment

Entre les 21 persones desistents es poden distingir dues seqüències diferents a l'inici del procés de desistiment: just a l'inici de la condemna de presó o mentre dura la condemna.

El patró comú dels participants que han iniciat el procés de desistiment a l'inici de la seva condemna penitenciària és que han iniciat una nova relació de parella que fa que canviïn la manera de pensar sobre la seva implicació en la delinqüència.

¿Por qué cambiaste? ¿Por qué cambié? Porque conocí a la chica esta con la que estoy, me metió en la cabeza que no tenía que hacer estas cosas, que.../ (E28, Desistent, 24 anys, Entrevista 1).

Però per la gran majoria de desistents de la mostra, els punts d'inflexió no havien aparegut abans d'iniciar la condemna de presó. Ha estat a la vida a la presó on aquestes persones han tingut una conversa moral amb elles mateixes penedint-se del seu passat i pensant en un canvi. Aquesta avaluació negativa de la seva identitat, explicada per Paternoster i Bushway (2009), segurament apareix en uns casos a l'inici de la condemna de presó quan la persona comença a pensar sobre les conseqüències del seu comportament:

Claro, y yo al no tener mi madre a mi lado entonces... en ese tiempo... no sabía lo que hacía yo, todo era para mí era todo bien y hasta que me encontré en la cárcel y... y claro. Entonces empecé a reflexionar y a ((decir)) las cosas, no son así y tengo que cambiar (E265, Desistent, 24 anys, Entrevista 1).

En altres casos, aquest moment de reflexió té lloc quan ja fa un temps que dura la condemna de presó i està relacionat amb alguns esdeveniments significatius (negatius o positius) viscuts en aquest període:

... O sea, es decir, entré a pagar tres y medio... y al final, salí casi pagando seis. Por lo que había sucedido dentro. Sí, sí. (.) Y no sé, ahí me di cuenta de que... no vale la pena, lo mejor es evitar problemas [...], y entonces yo también pues eso me hizo cambiar, también cambiar en cierto modo, porque yo no quería volver ahí,..." (E363, Desistent, 28 anys, Entrevista 1)

[Los voluntarios] te daban consejos que no los podía aplicar porque estaba en prisión pero sin embargo me han ayudado mucho más que los consejos que me daba alguien que... que podía... utilizar dentro de prisión. Y entonces pues esto fue... una vía de escape bastante... bastante grande. Y a raíz de ahí fue empezar ya a... a plantearte las cosas y a decir bueno pues, qué quiero en la vida, o qué vida quiero (E338, Desistent, 31 anys, Entrevista 1).

A través d'aquestes declaracions es pot concloure que en el procés de complir condemna de presó, els participants experimenten una reconsideració del seu passat que els obre a un canvi, tal i com proposa Giordano et al., (2002). Tanmateix, s'ha explorat si els participants que han iniciat aquest procés de canvi durant l'empresonament han rebut el suport de famílies i parelles convencionals, i ha estat així en la majoria de casos. El desenvolupament d'un sentiment d'agència sobre el canvi es produeix generalment en un context on altres persones rellevants per a la persona també estan compromeses amb el seu canvi:

***¿Durante este tiempo en la cárcel me decías, tus padres te han ayudado? Sí, sí ¿Con dinero, te iban poniendo dinero? Con dinero, con visitas, con apoyo moral, con...con todo (...)** **Has tenido durante todo ese tiempo ese...** Sí, sí y moralmente. Yo veía a mi madre que se le notaba que se había seco rápidamente las lágrimas pa entrar, ¡se notaba! Pero ella estaba pasándolo...pero ella tal, tranquila que ya verás que enseguida te van a llegar los permisos, tú sigue así , que hemos hablado con el director y que lo llevas bien... (E119, Desistent, 48 anys, Entrevista 1).*

El fet que aquesta obertura al canvi es produeixi com a resultat d'alguna interacció entre el participant i els suports i controls socials també s'ha de testar en les narratives dels persistents. La seva manca de canvi d'identitat i el seu fatalisme en relació a la seva capacitat per evitar la delinqüència un cop siguin alliberats estan relacionats amb una falta de suport familiar:

Si en cambio, por decirte algo, tuviera otra familia, que mis padres no se hubieran separao, tuviera otro tipo de familia, y tuviera, mira lo que te digo, no pido salir y encontrar un apoyo porque sé que no es así, tampoco, pero tener el apoyo de alguien, aunque sea, aunque sea cinco minutos, tener el apoyo de alguien... pues eso me vendría bien, pero yo sé que ese apoyo yo no lo puedo tener, no lo voy a poder tener. Ni por parte de mi padre, aunque vaya a su casa, ni por

parte de mi madre, ni por parte de mi hermano ni por parte de nadie
(E58, Persistent, 30 anys, Entrevista 1).

Tot i que la presó ha estat el lloc on molts dels participants han iniciat el procés de canvi i que molts dels esdeveniments ocorreguts durant la condemna de presó han estat rellevants per la seva transformació cognitiva, els resultats d'aquesta recerca mostren que aquests esdeveniments han produït un impacte positiu quan alguns factors externs han reforçat el canvi indicat per les teories del control i el suport social (amb resultats similars que a Soyer, 2014).

4.2. Factors i processos que mantenen el desistiment

Tal i com s'ha pogut veure a la Taula 2, els desistents i persistents de la nostra mostra es diferencien molt entre ells a través de la presència o absència d'alguns factors –relació de parella i/o suport familiar– que poden estar units a través d'alguns processos amb el desistiment o la persistència.

a) Factors

El primer factor és haver establert una relació de parella. Aquestes relacions ajuden a promoure el desistiment quan la parella està compromesa amb el canvi del participant.

*¿Qué te decía tu novia cuando la conociste? ¿Pos que me decía?
¡Que son tonterías, eso me decía! ¡Que no merece la pena! Si vas a
ganar más trabajando, a la larga vas a ganar más trabajando que
robando porque robando vas a robar y un día no vas a tener ná y lo
que robas te lo vas a gastar fácil, si te lo trabajas te va a durar,
porque te lo has sudao y ya sabes que hasta el mes que viene son
muchos días... ¿sabes? Entonces ya te lo piensas, te ahorras el
dinero, no desperdicias el dinero... (E28, Desistent, 24 anys,
Entrevista 1).*

Alguns dels persistents de la mostra també han tingut relacions de parella durant el seu empresonament o després de l'alliberament. En alguns casos aquestes relacions han estat convencionals i són vistes pels participants com a rellevants com a mínim per un desistiment temporal o semblen haver produït una disminució de la delinqüència. Però en altres casos no hi ha cap menció a les entrevistes sobre el compromís de la parella en el cessament de l'activitat delictiva del participant o és aquesta parella qui promou indirectament la persistència en el delicte, per exemple, insistint al participant sense feina per portar diners a casa, reafirmant-se el caràcter criminògen de la masculinitat en aquest context, per la dificultat de la persona d'assolir rols adults (Carlsson, 2013):

... a lo mejor puedo estar un tiempo sin hacer nada, pero cuando tenemos una discusión, siempre sale el tema, entonces ya....pues ya me quemo, porque tiene razón, que a lo mejor a veces también me dice que no lo haga pero a luego me obliga, ¿no?, me dice "Que no tienes trabajo", pum, entonces yo me siento obligado, ¿sabe? (E211, Persistent, 28 anys, Entrevista 2).

El segon factor és el suport familiar convencional. Durant l'empresonament, aquest suport familiar s'evidencia a partir de les visites familiars als participants on la família pot ser que li proporcioni suport econòmic, li comuniqui la seva estima i expressi preocupació pel canvi del participant. Deduïm que les visites familiars tenen tots aquests elements a través de l'avaluació realitzada pels participants, admetent la rellevància del suport familiar durant l'empresonament:

Mis padres siempre, cada sábado o cada domingo, siempre estaban allí, durante... los casi 4 años que he estado, nunca me han fallao, solamente cuando yo a lo mejor les decía... pues hoy no vengas que van a venir unos amigos... Pero nunca han fallado ellos. Sobre todo mi madre, siempre ha estado allí al pie del cañón, como yo digo, y eso también es de valorar mucho porque yo no quiero que ella vuelva a pasar esto (E363, Desistent, 28 anys, Entrevista 1).

A partir de l'alliberament, el suport proporcionat per la família és instrumental (habitatge, diners i oportunitats laborals) i emocional, ajudant el participant a adaptar-se a la societat i reforçant el seu canvi després de l'alliberament.

... joder, vivo por... por mi padre, por... gente que me está ayudando que sino yo no tendría ahora mismo un techo (E342, Desistent, 27 anys, Entrevista 2).

La situació dels persistents de la mostra és molt diferent de la dels desistents pel que fa al suport familiar. Tot i que han rebut normalment algun tipus de suport instrumental després del seu alliberament, el suport emocional és feble, no hi ha un compromís suficient per part de la família pel canvi del participant i, com a conseqüència, els participants se senten poc disposats a rebre aquest suport:

...me costaba mucho estar en casa, y a veces estar ahí sufriendo, y la madre, los problemas de casa, ¿no?, tenía que alejarme de allí, tenía que alejarme de allí, y me he alejado bastante, y a ver, le llamaba y todo pero (...) yo tenía mi vida y ellos tienen su vida, ¿sabes?, y no, y como son tan diferentes su vidas y la mía prefiero que no, espero no seguir involucrado...(E53, Persistent, 43 anys, Entrevista 2).

b) Processos

S'han observat quatre processos que enllacen els dos factors exposats –parella convencional i suport familiar convencional– amb el manteniment del desistiment: compromís per aferrar-se a les relacions, enfortir a la persona per participar en programes de tractament a la presó, lligam amb la família i la parella, i la reducció de la tensió en l'alliberament.

El primer procés es refereix al compromís que, tal i com afirma la teoria del control, és el balanç fet per la persona entre els rols convencionals que es pretenen o s'aspiren i les recompenses de la delinqüència. Aquest procés és

present majoritàriament en els participants que gaudeixen d'una parella convencional.

Que yo pienso que si no hubiera sido porque tengo una mujer que, que la tengo firme y me ha ayudado y todo, y tengo el niño, yo hubiera vuelto a robar, porque [...] da mucha rabia, porque piensas “Si te están metiendo una cosa que tú no has hecho, ¿por qué no voy a hacerla?, si es que me están metiendo mierda por todos los lados”, y claro, otra persona yo creo que hubiera recaído ya (E80, Desistent, 28 anys, Entrevista 2).

El segon dels processos trobats consisteix en què el suport rebut per famílies i parelles els dóna forces per superar aquesta etapa penitenciària sense caure en la depressió i promovent la realització d'activitats que afavoreixin el seu alliberament anticipat i el seu desistiment:

¿Cómo has soportado el tiempo en prisión? Duro, pues no sé, ya te digo, apoyándome en mi novia, en cosas así, en mis hermanos, en intentar hacer lo que pueda, en meterle fuerza como pueda. Intentarme olvidar de las cosas, actividades, destinos, pa tener la cabeza no tan pendiente de dónde estás... son momentos duros (E80, Desistent, 26 anys, Entrevista 1).

El tercer procés que hem mencionat –el lligam– és de llarg el més mencionat pels participants. Les persones que reben suport de la seva família i parelles experimenten el seu propi canvi com un deute moral en compensació pel suport rebut.

Yo sí. Yo de esto [la prisión] aprendí mucho, la verdad. Mucho, mucho. Porque he llorao mucho y lo he pasao mal. Y es que... ya no es por ti, ya es por lo que... sufren fuera, ¿sabes?, por ti, mejor dicho. Porque yo ahí dentro mira, ya sabía lo que había hecho, sabía lo que me iba a tocar. Pero lo pasaba muy mal ver a mi hermana llorar... a mi padre... venir los fines de semana a verme... lo pasaron

todos muy mal. Pero bueno, de esto ya no...(E342, Desistent, 27 anys, Entrevista 2).

El darrer procés –disminuir la tensió– ha de ser, d'acord amb la teoria del suport social, el més rellevant en tant que enllaça el suport social i el desistiment basant-se en què el suport que es rep redueix la frustració que s'experimenta en l'alliberament. L'evidència que aquest és un procés que permet entendre el desistiment prové del grup de persistents. Quan expliquen la seva persistència en la delinqüència, juntament amb les pressions del grup d'amics, la principal raó que argüeixen és sentir-se en tensió per no tenir una feina, no tenir prou diners per finançar-se les seves pròpies necessitats o les de la família, o no tenir prou suport per superar aquestes dificultats. Una situació que és més present probablement entre els immigrants que no tenen una xarxa familiar a Espanya:

Yo en la calle quiero cambiar mi vida, pero que la vida es dura fuera y... cuando vine para pagar la casa es más importante para mí, ¿si no pagas la casa a dónde vas a dormir? Lo más importante es la casa, cuando yo pago la casa más tranquilo, pero cuando tengo que vivir y pagar la casa y no tengo dinero... me siento mal y tengo que buscar la vida pa pagar la casa ya...(E186, Persistent, 27 anys, Entrevista 2).

Tot i que els resultats de l'anàlisi confirmen que el control social i la teoria del suport social conformen el millor marc teòric per explicar el procés de desistiment i persistència dels participants, cal dedicar certa atenció a les trajectòries de desistiment menys prevalents de la nostra mostra que s'expliquen millor amb el marc teòric de la teoria de la transformació cognitiva. La primera d'aquestes afecta als participants més grans de la mostra (majors de 40 anys) amb una llarga trajectòria en la delinqüència i en l'abús de drogues que, tal i com explica Shover (1985), expressen un sentiment de cansament per la vida on el seu empresonament hi és molt present:

Y cualquier día puedo morir de una sobredosis, y si estoy vivo es por milagro, ¿vale? Y sé que eso me va a llevar a una situación caótica otra vez, y ya tengo unos 40 años, ya no soy un niño. Ya tengo que pensar en los años que me quedan. ¿Qué puedo vivir, 20 o 30 años más con un poco de suerte, si no me ataca el virus este y me lleva para el otro barrio en cuatro días? ¿Qué puedo vivir, 15 o 20 años más? Pues quiero vivir en paz y en libertad, y disfrutar un poco de la vida, y ya está, y terminar como... como cualquier hombre (E176, Desistent, 43 anys, Entrevista 1).

La segona trajectòria desistent minoritària és segurament més entenedora partint de la teoria de la transformació cognitiva de Paternoster i Bushway (2009), referida a que el canvi es dona a partir que la persona es planteja una visió futura de si mateixa a la que vol arribar i això és el que li dona força per mantenir el seu desistiment. Amb aquesta teoria s'explica bé els casos d'immigrants que han estat alliberats sense tenir cap suport familiar ni de cap parella i que han estat capaços d'evitar cometre nous delictes, almenys dels delictes que condueixen a la presó, amb la motivació de cancel·lar els seus antecedents penals i aconseguir la seva residència legal:

Tengo que mirar cómo puedo arreglar esto y al menos que no... o sea, que no me quedo con las manos vacías, porque... yo llevo aquí ya... ahora son, van a hacer desde el 99 ya... van a ser 13 años y entonces yo no voy a perder todo lo que he estado, lo que quería, o sea, quería tener mi vida aquí y establecerme aquí y o sea, poder trabajar y, formar una familia (E265, Desistent, 26 anys, Entrevista 2).

4.3. Rol de l'agència en el desistiment

Els desistents i persistents de la mostra difereixen àmpliament en la seva interpretació sobre el canvi. Pels desistents, tot i que reconeixen la importància

de la família i dels programes de rehabilitació, també es consideren a ells mateixos com els actors reals del seu canvi.

Sí, sí. (.) Y no sé, ahí me di cuenta de que... no vale la pena, lo mejor es evitar problemas... Bueno, luego cuando me llevaron me llevaron a un centro de mayores, a un penal, a Cuatro Caminos que ahí fue donde... la gente era más madura, iba más a la suya, ahí me puse a estudiar... conseguí sacarme la ESO... conseguí sacarme un carnet de instalador de gas... el pre acceso y el acceso a la universidad, bueno, ya no más porque no tenía tiempo, ya, ya me salía (E363, Desistent, 28 anys, Entrevista 1).

Pels persistents, el canvi està molt més relacionat amb l'ajuda que es pot rebre d'altres persones, com la família o els serveis socials. Així doncs, per aquests participants, la persistència està relacionada amb la falta d'ajuda:

Sales de prisión y... fui al INEM, a la asistenta, a intentar buscar trabajo, a intentar que me ayudaran un poco y... y no me ayudaban en nada que hay mucha crisis, que está la cosa muy mal, que no hay trabajo... Y ayudarme, me ayudaron muy poco, muy poco... (E217, Persistent, 36 anys, Entrevista 2).

La concepció individual del desistiment generalment compartida pels desistents cal relacionar-la amb l'esforç que han realitzat durant l'empresonament per aconseguir un alliberament esglaonat: han pres part dels programes de rehabilitació dins de la presó i han estat capaços de complir exitosament amb les estrictes condicions del règim obert. Viure d'aquesta manera l'empresonament sembla que tingui influència en la seva confiança per dur a terme el seu procés de canvi:

[Cuando sales por primera vez] vuelves y todo ha ido maravilloso y porque sí, te entra mucho miedo, te entra miedo, te entra pánico al decir, cómo voy a afrontar los problemas... [Después de las primeras salidas y de conseguir el tercer grado] como no quiero cagarla...

entonces tienes que llegar siempre a eso, entonces cuando ya empiezas a hacer las cositas y te van saliendo bien... le vas cogiendo confianza (E338, Desistent, 31 anys, Entrevista 1).

A partir del retorn a la comunitat, els participants desistents van prendre moltes de les estratègies per evitar la reincidència que han estat destacades en altres recerques (Bottoms, 2013), com no relacionar-se amb companys amb els que es va compartir la vida delictiva, treballar o estar actius en la recerca de feina, fer activitats per evitar la pressió de les drogues. Aquestes estratègies que eren fruit de l'agència de la persona, també estaven influïdes pel fet que les famílies no donen el desistiment per descomptat sinó que els participants havien de donar proves del seu canvi:

Porque...la fama cuesta muy poco ganársela, pero cuesta mucho quitársela. Claro, la fama a ver... una persona como he estado yo, dos veces en la cárcel, pues que su madre confíe en él, totalmente, no se hace en un año y medio (E246, Desistent, 37 anys, Entrevista 2).

Per contra, la concepció que el desistiment depèn de la societat, compartida eminentment pels persistents de la mostra, sembla molt més relacionada amb el fet que durant l'empresonament no han aconseguit cap sortida anticipada i, com a conseqüència, no han desenvolupat la percepció que ells són els actors principals del seu desistiment. Per una altra banda, un cop alliberats, normalment no estan suficientment vinculats amb una família convencional o amb una parella davant de les quals puguin donar prova del canvi que hagin pogut realitzar.

Aquest resultat de la recerca pot ser vist com una confirmació de la teoria de la transformació cognitiva, indicant que el desistiment és un procés que requereix un rol actiu de la persona per convèncer-se a ell mateix i a altres persones rellevants del propi canvi aconseguit. Però aquests resultats també són compatibles amb la teoria del suport social, ja que el canvi és també una forma en què la persona manifesta el seu lligam a aquelles persones que li han

prestat suport. Tenint en compte que aquest suport convencional requereix el canvi com una compensació, els resultats obtinguts són també compatibles amb la teoria del suport social.

Tot i així, hi ha dues excepcions a aquest model general.

En primer lloc, hem trobat persones amb un inici tardà en la delinqüència i una bona experiència laboral que no perceben el desistiment com una tasca gaire complexa. Aquests casos poden ser vistos com la confirmació de la idea que per les persones que han acumulat menys desavantatges el desistiment és menys difícil (Sampson i Laub, 1997; Giordano et al., 2002).

En segon lloc trobem els casos mencionats prèviament on el desistiment està vinculat a l'edat. Aquests participants no són especialment actius a la presó i quan són alliberats no aspiren a una vida convencional i, per tant, no necessiten fer cap esforç per convèncer d'altres persones rellevants del seu canvi.

Porque durante este tiempo, desde que saliste, ¿qué has hecho? Te digo la verdad, mira, lo único que he hecho es... ///los indios, la gente cuando se encerraban en las cabañas, con los pelos largos?, se llamaban.../// marihuana, me metí ahí, dentro, con una manta, con una botella de agua y fumar, fumar, fumar, escuchar música, y de ahí no salía, y solamente salía por la noche (E176, Desistent, 44 anys, Entrevista 2).

4.4. Evolució de les trajectòries de desistiment quan no s'aconsegueixen rols adults

Aquest apartat es construeix a partir de 19 participants que tenien una narrativa desistent a la primera entrevista, dels quals 17 es consideren trajectòries d'èxit ja que han desistit en el període de seguiment. Molts d'ells declaren no haver delinquit des de la finalització de la condemna i només alguns informen

d'alguna infracció de trànsit o d'estar involucrats en l'economia submergida. Els altres dos casos són fracassos ja que han reincidit i han tornat a ingressar a la presó en el període de seguiment.

L'objectiu d'aquest apartat és explorar quina de les teories en disputa pot explicar millor els casos d'èxit i de fracàs. Els resultats que s'esperen per cada teoria són els següents: la teoria del control es veuria afavorida si les trajectòries d'èxit estan vinculades a la consecució d'un estatus adult –feina o pensió com a mitjà per la independència econòmica i la formació d'una família. Per a la teoria de la transformació cognitiva, el canvi d'identitat donaria a la persona la protecció contra la reincidència, esperant trajectòries d'èxit dels participants tot i no assolir els rols adults. Per últim, la teoria del suport social preveu que, malgrat que les persones no puguin adquirir l'estatus adult (independència econòmica i realització del projecte familiar), el projecte de desistiment no fracassarà, sempre que continuïn rebent el suport social.

a) Casos d'èxit

Dins d'aquest grup cal distingir tres tipus de trajectòries.

La primera és la formada per persones que aspiren a un estatus adult –basat en la idea d'una independència econòmica i la formació d'una família– i l'han aconseguit majoritàriament. El seu desistiment no és problemàtic i se sosté per totes les teories (Giordano et al., 2007). En general, projecten una identitat molt convencional:

Me han ofrecido hacerlo en negro en el trabajo y he dicho que jamás, no me gusta. Yo si trabajo pa mi jefe, y él me ha dado trabajo y me está pagando muy bien, ¿por qué le voy a quitar faena, pa ganar dos duros? Prefiero trabajarlo para él y ya está (E363, Desistent, 30 anys, Entrevista 2).

La segona, que és la més majoritària, està formada per aquells que no han aconseguit l'estatus adult al qual aspiraven i no tenen feina des del seu

alliberament o l'han perduda. Tenint en compte aquesta falta d'independència econòmica, els seus projectes d'emancipació s'han demorat i la gran majoria segueixen vivint amb els seus pares.

Si uno es realmente consciente y... o sea, no tienes ninguna necesidad de hacer nada, o... ¿por qué tienes que hacer algo? ¿Por qué tienes que ir con miedo? ¿O sea, por haber estado en prisión tienes que ir con miedo de...volver a hacer esto, si me pasa cualquier cosa, o...? (E338, Desistent, 33 anys, Entrevista 2).

El desistiment d'aquests participants és difícil d'entendre a partir de la teoria del control. Tanmateix, el resultat que la teoria de la transformació cognitiva sigui la millor candidata per entendre les trajectòries de desistiment d'aquest grup s'ha d'entendre en el context de la continuïtat del suport que reben de la família i la parella. Sense aquest suport els participants se sentirien en perill:

... y tener un punto de apoyo es muy importante, eso sí que lo digo. No necesariamente la familia, que esa, tener ahí una figura que te sepa escuchar y aconsejar, no que te diga lo que tienes que hacer, porque si no entramos en un bucle de dependencia. El día que estés solo aunque lleves seis años en la calle...el día que te falte esa...otras, te vas otra vez a ver pillado (E338, Desistent, 33 anys, Entrevista 2).

Aquest suport, quan prové de la família, prevé la percepció de la tensió dels participants:

¿Te has planteado lo de robar? Que va, que va, que va, prefiero buscar trabajo, pedirle a mi madre, a mi familia o a quien sea... (E28, Desistent, 26 anys, Entrevista 2).

I, a més, permet que la persona gestioni aquesta tensió d'una manera convencional:

No es lo mismo tener que afrontar los problemas tú solo que cuando tienes una persona, que cuando tú te encuentras a lo mejor un poco nervioso, fuera del tema, te pongan en tu sitio, ¿sabes? (E105, Desistent, 36 anys, Entrevista 2)

Finalment, el vincle amb la família sembla que previngui les temptacions de reincidir i anar més lluny:

¿Y qué es lo que te hacía evitar reincidir? ¿Era la cárcel? ...la familia. En primer lugar la familia, porque lo de la cárcel en un momento dado me daba igual. Porque si no tengo familia me da igual estar en la cárcel que fuera. Y si no tengo pareja también. O sea si yo estuviera solo en el mundo, me daría igual estar dentro que fuera. Pero como tengo una familia y tengo una pareja y...pues pienso en ellos, y entonces pues, eso me hace pensar que no... (E246, Desistent, 37 anys, Entrevista 2).

A més dels casos que han aconseguit un estatus adult i els que no l'han aconseguit tot i que ho han intentat, també hi ha un tercer grup de casos d'èxit que, probablement per la seva edat o per la seva llarga trajectòria en el consum de drogues, no han tingut l'aspiració de formar una família o adquirir independència econòmica. Els seus objectius són menys ambiciosos i es basen principalment en ser capaços de moderar l'abús en el consum de drogues i resistir qualsevol temptació de reincidir en la delinqüència. Aquest grup de participants sembla que estigui en risc d'exclusió ja que els diners que reben a través de pensions o subsidis de caràcter temporal poden ser insuficients per respondre a les seves necessitats (incloent-hi els costos de les drogues) i les famílies poden no acceptar el seu abús en el consum de drogues.

Dels casos d'èxit es pot concloure que aconseguir un estatus adult és només una de les vies cap al desistiment. Un segon camí més prevalent en aquesta recerca és el mostrat per aquells que no han aconseguit un estatus adult però mantenen el suport de les seves famílies o parelles. Finalment, la teoria de la transformació cognitiva sembla la millor candidata per explicar el desistiment d'aquells que no aspiren a tenir una vida convencional.⁸

b) Casos de fracàs

Passem ara als casos que han fracassat en el procés de desistiment. Hi ha pocs participants amb un discurs desistent a la primera entrevista que hagin reincidit i reingressat a la presó en el període de seguiment. Les motivacions expressades pels participants per seguir amb la delinqüència semblen estar d'acord amb la teoria del suport social. En un dels casos, la situació econòmica del participant a l'alliberament era pitjor que no pas durant l'empresonament, en què va estar treballant, i se sentia molt més preocupat per la necessitat de proveir econòmicament a la família, amb dos nens petits:

Pasó que no hay dinero, pá mantenerme a mí, primero, ni pa mantener a los críos, y ayudar a casa, eso pasó, ¿dónde vas, a la asistenta? ¿Dónde vas a ir a pedir ayuda? Si hay un montón de gente, parados, españoles también, que les corresponde más que a los extranjeros, que a nosotros, ¡y están también parados!, ¿y entonces cómo voy a vivir? (E360, Persistent, 30 anys, Entrevista 2).

El segon cas comença amb un assoliment parcial d'un estatus adult en què la persona va ser capaç de trobar feina després de l'alliberament. Tot i que el participant viu amb els seus pares, que el proveeixen de suport instrumental, el vincle amb ells no es prou fort per superar la solitud després d'un llarg període d'empresonament:

⁸ Tal i com s'ha mencionat anteriorment, la teoria de la transformació cognitiva també és rellevant per entendre el recorregut dels joves immigrants compromesos a aconseguir la residència a Espanya que han estat capaços de desistir de la delinqüència sense aconseguir un estatus adult i sense cap suport familiar. Aquests participants sobreviuen en l'economia informal i estan permanentment en risc de ser deportats.

Cuando salí me vi sólo, o sea, me vi sólo, me vi sólo y... tengo mi familia pero me vi sólo en el aspecto de amigos, y tener compañía, y conocer gente nueva... y cogí y me lié otra vez con la cocaína y... eso fue lo que me ha traído otra vez aquí [a la prisión] (E137, Persistent, 40 anys, Entrevista 2).

5. Conclusions

5.1. Balanç de les tres teories

La teoria del control (en la versió de teoria del control social informal en el curs de la vida (Sampson i Laub, 1993; Laub i Sampson, 2003) troba una confirmació parcial en aquesta investigació: (a) un suport positiu pel que fa a la rellevància dels factors intersubjectius en l'inici del procés de desistiment, tot i que aquests factors intersubjectius no siguin només punts d'inflexió; (b) un suport moderat pel que fa a la rellevància del compromís amb una nova relació com a mecanisme de control per explicar el desistiment, atès que la investigació ha posat de relleu un altre procés per entendre aquest resultat (com són el lligam, la motivació a participar en programes de rehabilitació i la moderació de la tensió a l'alliberament); (c) una falta de suport a la idea que les persones desisteixen com una adaptació a les rutines del nou rol ja que els participants desistents són molt actius en el procés de construcció d'una nova identitat convencional; i (d) una falta de suport a la idea que el desistiment està condicionat a la consecució d'un estatus adult ja que el fracàs dels participants per aconseguir allò que marca la vida adulta (independència econòmica i realització del projecte familiar) no produeix per si mateix un trencament del procés de desistiment.

La teoria de la transformació cognitiva també aconsegueix una confirmació parcial en aquesta investigació: (a) un suport moderat en relació a la idea que el canvi cognitiu està a l'origen del procés de desistiment (Giordano et al., 2002; Paternoster i Bushway, 2009), ja que si bé es cert que molts participants van iniciar el canvi a través d'una reflexió crítica sobre el seu passat, el patró general de la mostra és que el canvi cognitiu ve precedit per algun factor social –com una nova relació de parella o amb la família– que estava present en aquells que han iniciat un procés de canvi i que no estava present en aquells que no s'han involucrat en aquest canvi (uns resultats que són similars a Dufour et al., 2013); (b) un suport moderat pel que fa a la idea que la transformació cognitiva és el factor que manté el desistiment, en tant que la

transformació cognitiva està vinculada amb mecanismes causals d'altres teories, com el compromís i el lligam; (c) un suport positiu pel que fa a la idea que el desistiment requereix un rol actiu del participant, en tant que els participants de la recerca han fet grans esforços mentre complien la pena de presó i en el seu procés d'alliberament per tal de demostrar al personal penitenciari i a les seves famílies el seu canvi; i (d) un suport moderat pel que fa a la idea que, una vegada que els participants han experimentat un canvi d'identitat, són capaços de resistir situacions d'estrès sense interrompre el seu procés de desistiment. És veritat que els participants que tenien una narrativa de desistiment en la primera entrevista han aconseguit majoritàriament mantenir el desistiment en el període de seguiment, però cal prendre en consideració que durant aquest període han mantingut el suport social que tenien al començament del procés de desistiment.

La teoria del suport social és, probablement, la teoria en disputa que obté més validació en aquesta recerca: (a) troba un suport positiu pel que fa a l'explicació de l'origen del procés de desistiment ja que la recerca reafirma que la transformació cognitiva de la persona sorgeix en un context en què la parella o la família presten suport a la persona, sent menys comuns els camins al desistiment que no passen per aquests factors intersubjectius; (b) troba un suport moderat pel que fa a l'explicació dels factors i processos que expliquen el manteniment del desistiment. La recerca ha destacat que el camí més comú al desistiment en la mostra analitzada és el que deriva de la compensació a les famílies i parelles pel suport rebut i que aquesta motivació enforteix a la persona dins del context de la presó, l'impulsa a participar i a treure profit de les activitats de rehabilitació ofertes per la institució penitenciària i l'ajuda a reduir la tensió a la sortida de la presó. Aquest resultat il·lustra la idea de Cullen (1994) que el suport social és un bon marc per entendre la importància del lligam en el desistiment. La confirmació de la teoria del suport social és només moderada, ja que els mecanismes destacats per la teoria del control social (com el compromís en mantenir la relació de parella o el treball aconseguit), juguen també un rol en el manteniment del desistiment; (c) en referència a la tercera pregunta de la recerca, el resultat que els participants hagin estat molt actius en el seu desistiment confirma la teoria de la transformació cognitiva,

però també és favorable a la teoria del suport social. Rebre suport genera sentiments de reciprocitat relatius a complir amb els desitjos de la família, com que la persona aconsegueixi l'alliberament esglaonat a la comunitat i visqui després una vida convencional; (d) finalment la teoria del suport social rep confirmació positiva pel que fa a entendre l'evolució dels participants que van començar un procés de desistiment però que no han arribat a assolir els rols adults als que aspiraven. Els participants no han pogut mantenir una feina o no l'han trobada, ni tampoc han pogut formar una nova família, però el manteniment del suport per part de les famílies i les parelles ha contribuït a evitar el retorn a la delinqüència.

En resum, el que s'ha trobat en aquesta recerca és que tot i que les tres teories en consideració –teoria del control, teoria de la transformació cognitiva i teoria del suport social– expliquen aspectes diferents del procés de desistiment, segurament la teoria del suport és, en una valoració de conjunt, la més afavorida en aquesta recerca: (a) és necessària –a més de la teoria del control social– per entendre el sorgiment del procés de desistiment; (b) il·lustra bé el camí al desistiment més prevalent en aquesta recerca –el suport rebut pels participants durant l'empresonament que va afavorir l'emergència de narratives de desistiment vinculades a les oportunitats de rehabilitació ofertes pel sistema penitenciari; (c) dóna explicació al fet que els participants desistents en la recerca es vegin com actors del seu canvi. Aquest resultat és favorable a la teoria de la transformació cognitiva i poc coherent amb la teoria del control social que veu el desistiment com l'adaptació a un rol (Laub i Sampson, 2003), però també és esperable de la teoria del suport social ja que el lligam exigeix que la persona actuï per satisfer les expectatives de les persones convencionals que presten el suport; (d) finalment, el darrer resultat de la recerca és que la majoria dels desistents han pogut mantenir el seu desistiment malgrat no assolir els rols adults als que aspiraven. Aquesta estabilitat de les trajectòries desistents és poc explicable per la teoria del control social i ho és possiblement més amb les altres dues teories. En particular, creiem que la teoria del suport social és la més capaç d'explicar aquest resultat ja que l'estabilitat de les trajectòries desistents és vincula amb la continuïtat del suport de famílies i parelles.

5.2. Limitacions

Les limitacions principals de la recerca són les següents: (a) aquesta recerca està limitada a entendre el procés de desistiment d'homes condemnats per delictes contra la propietat i de tràfic de drogues; (b) el número limitat de participants entrevistats en el període de seguiment (36 dels 67 de la mostra original) significa que s'han perdut d'altres trajectòries cap al desistiment, fet que afecta més els participants immigrants, amb una taxa molt baixa de participants en el seguiment; (c) probablement el període de seguiment s'hauria d'haver allargat, sobretot per tenir més proves que els participants que no han assolit els marcadors de la vida adulta poden assolir una identitat convencional, com la que s'ha trobat entre qui ha assolit aquests rols adults (Dufour et al., 2013); (d) els resultats de la recerca han d'interpretar-se tenint en compte que es tracta d'una mostra d'homes empresonats i que, per tant, tindran menys oportunitats de beneficiar-se de l'adquisició de rols adults que en d'altres mostres que incloguin població no empresonada.

5.3. Implicacions teòriques

La principal implicació teòrica d'aquesta recerca és que, tal i com suggeria Cullen (1994), la teoria del suport social s'ha de prendre com un dels marcs teòrics principals per estudiar el desistiment. El suport social és rellevant no només com un mecanisme de protecció en el marc de la teoria de la tensió – moderant la tensió que s'origina de no aconseguir un rol adult–, sinó considerant-lo com una explicació teòrica del desistiment per si mateix, en tant que el suport social proporcionat a persones empresonades produeix un sentiment de reciprocitat basat en el vincle afectiu que explica la motivació en iniciar i mantenir el canvi. La recerca confirma el valor de la transició cap a rols adults –independència econòmica i formació de nova família– i els nous compromisos adquirits com a factors i processos rellevants per entendre el desistiment (Laub i Sampson, 2003), però suggereix que el manteniment del suport social pot explicar l'estabilitat en les trajectòries desistents, tot i les circumstàncies socials adverses que impedeixen aconseguir un estatus adult. Aquesta troballa ha de ser vista com una prova més de les assenyalades pels

investigadors de l'*Ohio Lifecourse Study* (Giordano et al., 2002; Schroeder et al., 2010) quan suggereixen que en una societat on una feina estable i una relació de parella són difícils d'aconseguir per a persones que han acumulat molt de desavantatge social, altres recursos pel desistiment apareixen com a més rellevants. Finalment, la recerca recolza la idea de la teoria de la transformació cognitiva sobre el rol actiu del participant en el procés de desistiment, però suggerint que el context de suport pot donar als participants la motivació per aprofitar les oportunitats i donar proves del canvi (programes de tractament, ofertes de feina) que contribueixen en última instància al seu sentiment d'autoeficàcia sobre l'èxit del procés de desistiment.

5.4. Implicacions pràctiques

De la recerca es deriven les següents implicacions pràctiques que podrien ser considerades en la posada en marxa de polítiques de reinserció per a les persones empresonades:

1a) Una premissa del plantejament que realitzem en aquest epígraf és que les polítiques de reinserció han d'estar basades en el coneixement dels factors i els processos que expliquen el desistiment (Laub i Sampson, 2003). En aquest estudi s'han considerat les teories que han trobat més confirmació en la recerca internacional, per tal de saber quina és la que troba major reconeixement en la mostra analitzada, ja que, tal com han posat de manifest molts investigadors, els camins del desistiment poden variar en funció del context estructural i cultural en què es realitzen les recerques (Giordano et al., 2002; Savalonien, 2009; Farral et al., 2010).

2a) Malgrat que en la recerca s'ha trobat que existeixen diferents camins que poden portar al desistiment que mereixen reconeixement, existeix una via que, per la seva major generalitat, sembla que hauria de ser prioritària en el disseny de les polítiques de reinserció. Aquesta via, que troba bona explicació per part de la teoria del suport social, es basa en què la prestació de suport instrumental i emocional a les persones empresonades genera un vincle de lligam que les

motiva a emprendre un procés de canvi que, en el context penitenciari, es canalitza aprofitant les oportunitats de rehabilitació ofertes pel sistema i, a partir del retorn a la comunitat, esforçant-se per aconseguir l'adquisició de rols adults (independència econòmica i projecte familiar).

3a) La recerca recolza les polítiques que ja es porten a terme actualment per involucrar a les parelles i a les famílies en el procés de reinserció de les persones empresonades. Altres explotacions de la recerca (Martí i Cid, 2014) confirmen que, com ha mostrat la recerca en altres contextos (Bales i Mears, 2008; Cobbina, Huebner i Berg, 2012; Barrick et al., 2014), les visites familiars contribueixen a la formació de narratives desistents entre les persones empresonades. En tot cas, la recerca reafirma que, des del començament de l'empresonament, els tècnics de rehabilitació fomentin o recolzin la participació de famílies i parelles en la prestació de suport emocional i instrumental a les persones empresonades. Totes les polítiques dirigides a afavorir el contacte (personal, telefònic o per correu) entre les famílies i els empresonats, i per millorar les condicions en les que es duen a terme, han de ser considerades positives des del punt de vista del desistiment.

4a) La recerca reafirma el valor de les polítiques de rehabilitació i reinserció que es duen a terme actualment a Catalunya i, en particular, l'oferta de programes de tractament de les drogodependències, d'educació i formació professional i d'inserció laboral, i el fet que la participació exitosa en aquests programes permeti aconseguir el retorn esglaonat a la comunitat a partir del règim obert i de la llibertat condicional. La recerca ha mostrat un doble valor d'aquestes polítiques: d'una banda, la participació en aquestes activitats de tractament i de formació i el fet que vagin vinculades al procés de reinserció afavoreix en els entrevistats un sentiment d'autoeficàcia per haver assolit els objectius cercats que resulta un element essencial de les narratives de desistiment; d'una altra banda, aquestes polítiques –i en particular la inserció laboral– han afavorit que algunes de les persones de la nostra mostra adquirissin els rols adults, sent aquesta una via sobre la que existeix consens en la recerca que porta al desistiment.

5a) El punt més problemàtic de la recerca per a les polítiques de reinserció es refereix a les persones que no gaudeixen d'un suport convencional familiar o de parella suficientment fort per generar processos de desistiment durant l'empresonament. La majoria de persistents de la nostra recerca s'inclouen en aquesta categoria. Aquest resultat ens indica la necessitat de polítiques específiques per aquest col·lectiu de persones que viuen l'empresonament sense suport convencional fort a l'exterior. Les polítiques que suggerim per fer front a aquest problema són de diferent ordre: d'una banda, es pot tractar de recompondre les relacions entre la persona i la família en el cas que això sigui possible; d'altra banda, cal pensar en la necessitat d'involucrar a la comunitat en el suport d'aquestes persones, reforçant les experiències ja existents de participació de les entitats de voluntariat en el procés de reinserció (Ibàñez, 2013).

6a) Malgrat que en aquesta segona fase de la recerca la taxa de seguiment de la població immigrant ha estat menor que la de la població autòctona, els resultats de la recerca mostren problemes específics de reinserció per a aquesta part de la població, que és una part molt rellevant de la població empresonada i excarcerada a Catalunya. La paradoxa d'aquesta població és que malgrat que poden tenir una millor trajectòria que la de la població autòctona –han començat més tard a delinquir, tenen menys factors criminògenes i disposen d'una identitat laboral– (Cid i Martí, 2011 i 2012), a la sortida de presó experimenten més obstacles al desistiment, sobretot per accedir al mercat laboral i, en el cas dels immigrants que han de renovar el seu permís de residència, per les restriccions d'accés als permisos de residència i de treball com a conseqüència dels antecedents penals. Aquests resultats ens indiquen la necessitat de polítiques específiques d'inserció per a les persones immigrants que surten de presó orientades a facilitar la seva inserció en el mercat laboral.

6. Referències

- Agnew, R. (1992). Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency. *Criminology*, 30, 47-87.
- Agnew, R. (2006). *Pressured into Crime: An Overview of General Strain Theory*. Los Angeles: Roxbury.
- Barrick, K., Lattimore, P., i Visher, C. (2014). Reentering women: The impact of social ties on long-term recidivism. *The Prison Journal*, 94, 279-304.
- Bales, W., i Mears, D. (2008). Inmate social ties and the transition to society: does visitation reduce recidivism?. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 45, 287-321.
- Bottoms, A. (2013). Learning from Odysseus: Self-applied Situational Crime Prevention as an Aid to Compliance. A P. Ugwuđike i P. Raynor (eds.), *What Works in Offender Compliance? International Perspectives and Evidence-based Practice*. Hampshire: Palgrave.
- Bottoms, A., i Shapland, J. (2011). Steps Towards Desistance among Male Young Adult Recidivists. A S. Farrall, R. Sparks, S. Maruna i M. Hough (eds.), *Escape Routes: Contemporary Perspectives on Life after Punishment*. London: Routledge.
- Burnett, R. (1992). *The Dynamics of Recidivism*. Oxford: Oxford Centre for Criminological Research.
- Calverley, A. (2011). All in the Family: The Importance of Support, Tolerance and Forgiveness in the Desistance of Male Bangladeshi Offenders. A S. Farrall, R. Sparks, S. Maruna i M. Hough (eds.), *Escape Routes: Contemporary Perspectives on Life after Punishment*. London: Routledge.
- Carlsson, C. (2013). Masculinities, persistence and desistance. *Criminology*, 51, 661-693.
- Cid, J., i Martí, J. (2011). *El procés de desistiment de les persones empresonades: obstacles i suports*. Barcelona: Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.
- Cid, J., i Martí, J. (2012). Turning points and returning points. Understanding the role of family ties in the process of desistance. *European Journal of Criminology*, 9, 603-620.

- Cobbina, J., Huebner, B., i Berg, M. (2012). Men, women and postrelease offending: an examination of the nature of the link between relational ties and recidivism. *Crime and Delinquency*, 58, 331-361.
- Cullen, F., (1994). Social Support as an Organizing Concept for Criminology: Presidential address to the academy of Criminal Justice Sciences. *Justice Quarterly*, 11, 527-59.
- Cullen, F., i Wright, J. (1997). Liberating the Anomie-Strain Paradigm: Implications from Social-Support theory. A N. Passas i R. Agnew (eds.), *The future of Anomie Theory*. Boston: Northeastern University Press.
- Dufour, I., Brassard, R., i Martle, J. (2013). An Integrative Approach to Apprehend Desistance. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. Recuperat de: <http://ijo.sagepub.com/content/early/2013/11/11/0306624X13509781>
- Farrall, S. (2002). *Rethinking What Works with Offenders. Probation, Social Context and Desistance from Crime*. Devon: Willan.
- Giordano, P., Cernkovich, S., i Rudolph, J. (2002). Gender, Crime, and Desistance: Toward a Theory of Cognitive Transformation". *American Journal of Sociology*, 107, 990-1064.
- Giordano P., Schroeder, R., i Cernkovich S. (2007). Emotions and crime over the life course: A neo-meadian perspective on criminal continuity and change. *American Journal of Sociology*, 112, 1603-1661.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Ibàñez, A. (2013). *El rol de la comunitat en la reinserció* (Treball de fi de màster no publicat). Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona.
- Laub, J., Sampson, R. (2003). *Shared Beginnings, Different Lives. Delinquent Boys to Age 70*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lebel, T., Burnet, R., Maruna, S., i Bushway, S. (2008). The 'Chicken and Egg' of Subjective and Social Factors in Desistance from Crime. *European Journal of Criminology*, 5, 131–59.
- Maruna, S. (2001). *Making Good. How ex-Convicts Reform and Rebuild their Lives*. Washington: American Psychological Association.

- Martí, J., Cid, J. (en prensa). Encarcelamiento, lazos familiares y reincidencia: explorando los límites del familismo. *Revista Internacional de Sociología*
- Massoglia, M., i Uggen, C. (2010). Settling Down and Aging Out: Toward an Interactionist Theory of Desistance and the Transition to Adulthood. *American Journal of Sociology*, 116, 543-82.
- McNeill, F. (2006). A Desistance Paradigm for Offender Management. *Criminology and Criminal Justice*, 6, 39-62.
- Merton, R. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3, 672-682.
- Paternoster, R., i Bushway, S. (2009). Desistance and the Feared Self: Toward an Identity Theory of Criminal Desistance. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 99, 1103-1156.
- Sampson, R., i Laub, J. (1993). *Crime in the Making. Pathways and Turning Points Trough Life*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sampson, R., i Laub, J. (1997). A Life-Course Theory of Cumulative Disadvantage and the Stability of Delinquency". A T. Thornberry (ed.), *Developmental Theories of Crime and Delinquency*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Savalonien, J. (2009). Work, Family and Criminal Desistance. *British Journal of Criminology*, 49, 285-304.
- Schroeder, R., Giordano, P., i Cernkovich, S. (2010). Adult Child-Parent Bonds and Life-Course Criminality. *Journal of Criminal Justice*, 38, 562-71.
- Shover, N. (1985). *Aging criminals*. Beverly Hills: Sage.
- Siennick, S., i Osgood, D. (2008). A review of research on the impact on crime of transitions to adult roles. A M. Liberman (ed.), *The Long View of Crime: A Synthesis of Longitudinal Research*. New York: Springer.
- Soyer, M. (2014). The Imagination of Desistance. A Juxtaposition of Incarceration as a Turning Point and the Reality of Recidivism. *British Journal of Criminology*, 54, 91-108.
- Visher, C., O'Connell, D. (2012). Incarceration and inmates: self perceptions about returning home. *Journal of Criminal Justice*, 40(5), 386-393.
- Zamble, E., i Quinsey, V. (1997). *The Criminal Recidivism Process*. Cambridge: Cambridge University Press.